

Kierkegaard

Jacqueline van der Waals

bron

Jacqueline van der Waals, *Kierkegaard*. De Waelburgh, Blaricum z.j. [ca. 1925]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/waal007sore01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

I.

IN de religieuze sfeer, getuigt Kierkegaard, is het onmogelijk zich direct aan anderen mee te delen. Ja, het is natuurlijk heel goed doenlijk, tot anderen te spreken over de dingen des geloofs en hoe algemeener, hoe objectiever de geloofs-quaesties worden gehouden, hoe gemakkelijker het zal zijn, zich voor anderen verstaanbaar te maken, doch die mogelijkheid bestaat toch alleen, zoolang men zich, ook waar men geloovig spreekt over het geloof, buiten de eigenlijke religieuze sfeer beweegt. Voor de intieme godsverhouding bestaat geen algemeene, voor anderen verstaanbare uitdrukking; wie zich met God in verbinding stelt, isoleert zich daarmee van de wereld en de prediker die het Christelijk geloof verkondigt, kan dan ook, zoo hij waarlijk religieus bewogen is, niet anders doen dan een alleenspraak houden. ‘Alleen met zichzelf bezig, spreekt hij overluid, dat noemt men preeken. Is er iemand, die hem aanhoort, zoo weet hij niets van zijn ver-

houding tot zijn hoorders behalve dit, dat ze hem niets schuldig zijn, want dat, wat hij uitrichten moet, is zichzelf redden.’

Al wat Kierkegaard hier van de religieuze bewogenheid getuigt, is evenzeer waar van iedere waarachtige ontroering. Wie een levensopvatting, een levensleer te propageeren heeft, wie een wetenschappelijk inzicht heeft mee te deelen, moge dit op vrij bevredigende wijze kunnen doen door middel van het directe woord, voor de persoonlijke ontroering, die de kunstenaar heeft weer te geven, de vluchtige stemming, uit oppervlakkige schoonheidsontroering geboren, de blijvende gemoedsstemming, door dieper levensinzicht gewekt, is de kunstvorm de eenige adaequate uitdrukkingwijze, de kunstvorm, die in zijn wezen tendenslooze alleenspraak is.

En zooals de alleenspraak van den ‘prediker’ dadelijk van aard veranderen en het karakter van tendenslooze kunst, dat iedere zuivere en volkomen ontroeringsopenbaring eigen is, verliezen zal, zodra hij zich in zijn eenzaamheid, - in zijn studeerver-

trek of op den kansel - zijn hoorders bewust begint te worden en het verlangen in hem opkomt, ze op de een of andere wijze, religieus of aesthetisch te beïnvloeden, zoo zal ook de zelfopenbaring van den kunstenaar dadelijk haar zuiverheid verliezen, zoodra ze iets anders dan die zuiverheid zelve beoogt.

Neen, het is niet het welgevallen van den artist, met het willig instrument zijner kunst schoonheid voort te brengen of de vriendelijke neiging van den sociaal gevoelende, anderen te laten meegenieten van de schoonheid die hij innerlijk of uiterlijk schouwt, niet ook de behoefte van den paedagogisch bezielde, de menschheid door middel van zijn kunst een hooger levens- of kunstinzicht deelachtig te maken, die den kunstenaar tot scheppen dringt, het is slechts de noodzaak, vorm te geven aan zijn ontroering, 'sich selbst in eine Form zu bringen' zooals Nietzsche het uitdrukt, zich te vinden, te verwezenlijken, te redden.

En met te meer graagte zal de kunstenaar voor deze zelfonthulling grijpen naar de in-

directe uitdrukkingwijze der kunst, waarin hij zich tegelijkertijd belijdt en verbergt, omdat tegenover die behoefte, openbaar te worden, de schroom zich te verraden staat, de schroom van iedere fijngevoelige en dus gesloten kunstenaarsnatuur, voor anderen verstaanbaar uit te spreken, wat slechts voor God was bedoeld. Daarom grijpt hij met vreugde naar het prisma der kunst, dat het uitgezonden licht breekt en ontleedt - en ook de lyrische dichter, die zijn ontroering spontaan schijnt te uiten, ook de schrijver van zelfbelijdenissen, die zich vrij en zonder voorbehoud schijnt uit te spreken, geeft, zoo hij kunst geeft, zich zelf nooit direct, maar in de kunst gereflecteerd weder.

Alle kunst is dus reflexie.

Hoe persoonlijker nu, hoe subjectiever een kunstenaar is, d.w.z. hoe minder hij de gave bezit, zich achter de schijnbare objectiviteit der door hem geschapen, gefingeerde personen te verbergen - in den grond is ieder dichter subjectief en velen danken hun roem van objectiviteit dan ook slechts daaraan, dat men te weinig van hun per-

soonlijk leven afweet, en van de omstandigheden, die aanleiding gaven tot het ontstaan van het kunstwerk, om den strijd, de hartstocht, de ontroering te zien, die daar achter verborgen ligt¹⁾ - des te meer zal hij behoefte hebben, zich op andere wijze aan het oog van den lezer te onttrekken, des te dankbaarder zal hij zich bij voorbeeld voegen tot het fantastische spel der Romantici met hun mystificaties, hun geheimzinnigheid van in verborgen laatjes gevonden of uit het water opgevischte documenten, des te eer ook zal hij geneigd zijn, zich achter enkele of dubbele pseudonymiteit te verbergen of zijn toevlucht te nemen tot ironie, soms zelfs tot gewilde duisterheid.

Geen wonder dan ook dat Sören Kierkegaard, die in zóó hevige mate de hartstocht der zelfonthulling heeft gekend, de behoefte, ook het heiligste en intiemste, ook hetgeen hij niet openbaren mocht of wilde, in kunst-

1) Subjectiviteit en directe mededeeling worden vaak verward, hetgeen Nietzsche, den zoo bij uitstek subjectieven kunstenaar, deed beweren: 'subjectieve kunst bestaat niet'. Hij bedoelde: directe mededeeling is geen kunst.

vorm te verraden en te verstecken, waar hij het vermogen miste, zich achter het masker van verbeeldingen en ficties te verbergen, naar het spel der Romantiek heeft gegrepen, zich in ironie en mystificatie heeft gehuld, zich achter veelvuldige pseudonymiteit heeft verscholen, om uitdrukking te geven aan de diepste verborgenheid zijner zwaarmoedige natuur: de smartelijk hartstochtelijke liefdesverhouding, waarin hij tot zijn vader, zijn verloofde, zijn God gestaan heeft. Geen wonder, dat hij, die nooit treurspel- of romanfiguren heeft kunnen scheppen, de schrijvers zijner dagboeken, zijner zelfbelijdenissen, zijner filosofische betoogen en theologische verhandelingen gefingeerd heeft.

In het jaar 1848 schreef Kierkegaard, terugziende op zijn levenswerk, een verhandeling: 'Gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid,' waarvan hij eerst later, sterk gewijzigd en verkort, het een en ander onder den titel: 'Over mijn werkzaamheid als schrijver,' heeft laten druk-

ken. Natuurlijk gaf hij ook hier geen directe mededeeling. Wat immers is moeilijker voor een dichter te verklaren dan juist zijn dichterschap? Wat is onmogelijker voor anderen verstaanbaar onder woorden te brengen, dan de verhouding, waarin hij qua kunstenaar tot God heeft gestaan, dan de mate van bewustheid en onbewustheid, van vrijheid en gehoorzaamheid, waarmee hij, wat hij schrijven *moest*, in vrije willekeur heeft neergeschreven? Wat is moeilijker weer te geven, dan ‘het aandeel der Voorzienigheid in zijn schrijverswerkzaamheid’? En daarover nu wilde Kierkegaard schrijven naar aanleiding van het feit, dat zijn eerste groote werk ‘Enten - Eller’, (‘Het een of het ander’) herdrukt moest worden. Hij zag van uit de totaliteit zijner productie terug op zijn eersteling, op bladzijden als ‘het Dagboek van een Verleider’, als de verhandeling over Don Juan, op geheel dat omvangrijke ‘aesthetische’ werk, dat toch nooit de arbeid van een ‘aestheet’, maar de noodzakelijke zelfontleding van een diep religieuze natuur was geweest.

Maar de rechtvaardiging die hij zelf, hij, die den ernst kende van den verborgen strijd, die tot de productie geleid had, in de noodzakelijkheid dier zelfopenbaring bezat, gold die ook voor anderen? En hij zocht naar een gezichtspunt, waaruit dit aesthetische werk in het geheel van zijn Christelijke schrijverswerkzaamheid te rechtvaardigen was, - van die zeer bijzondere Christelijke schrijverswerkzaamheid, waartoe God hem geroepen had en gebruikte, waartoe God hem door leed en strijd en eenzaamheid had opgevoed.

Hij zag terug op zijn levenswerk en hoe ‘opmerkelijk het was, dat hij van zijn vroegste jeugd af aan stap voor stap door zijn gansche ontwikkeling voorbereid werd om juist die soort schrijver te worden die hij werd.’

‘Van kind af aan,’ schrijft hij, ‘was ik in de macht van een ontzaglijke zwaarmoedigheid, waarvan de diepte haar eenige ware uitdrukking vindt in de even zoo ontzaglijk groote behendigheid, die mij gegeven was, die onder schijnbare opgewektheid

en levenslust te verbergen - mijn eenige vreugde, bijna zoover mijn herinnering reikt, dat niemand kon ontdekken, hoe ongelukkig ik mij gevoelde, welke verhouding (de gelijkheid der zwaarmoedigheid en der kunst van veinzen) immers aanduidt, dat ik op mijzelf en op de godsverhouding was aangewezen. - Als kind was ik streng en ernstig in het Christendom opgevoed, menselijkerwijze gesproken, onzinnig opgevoed; reeds in mijn allereerste kindsheid had ik mij vertild aan indrukken, waaronder de zwaarmoedige grijsaard, die ze mij opgelegd had, zelf bezweek - een kind, dwaselijk als een zwaarmoedig grijsaard gekleed. Vreeselijk! Wat wonder, dat er een tijd is geweest, waarop het Christendom mij als de meest onmenselijke wreedheid voorkwam, ofschoon ik toch nooit, zelfs toen ik er het verst van afstond, den eerbied er voor heb verloren; vast besloten, vooral, als ik niet zelf de keuze doen zou Christen te worden, nooit iemand in te wijden in de moeilijkheden, die ik kende, en waarvan ik nooit iets hoorde of las.

Maar gebroken met het Christendom of het opgegeven heb ik nooit; nooit er aan gedacht, het aan te vallen - neen van den tijd af aan, dat er sprake kon zijn, mijn krachten te gebruiken, was ik vast besloten, alles te doen om het te verdedigen, of in ieder geval, het in zijn ware gedaante voor te stellen; want reeds zeer vroegtijdig was ik door mijn opvoeding in staat, er mij van te vergewissen, hoe zelden het Christendom in zijn ware gedaante wordt voorgesteld, hoe zij, die het verdedigen, het meestal verraden, en hoe zelden de aanvallers het eigenlijk treffen, terwijl ze, wat nog steeds mijn meening is, juist bijzonder goed de bestaande Christenheid treffen, die eerder een karikatuur van het ware Christendom moest worden genoemd, of een ontzaglijk quantum misverstand, zinsbedrog en dergelijke, met een heel kleine dosis waar Christendom gemengd. Zoo had ik dus tot op zekere hoogte het Christendom lief: het was mij het eerbiedwaardige - wel is waar had het mij, naar den mensch gesproken, hoogst ongelukkig gemaakt. Dat hing samen

met mijn verhouding tot mijn vader, tot hem dien ik het meest heb liefgehad - en wat wil dit zeggen? Daarin ligt juist besloten, dat hij het was, die mij ongelukkig maakte - maar uit liefde. Zijn fout lag niet in gebrek aan liefde, maar daarin, dat hij een grijsaard en een kind verwarde.... Zoo trad ik het leven in, in alle opzichten bevoorrecht, wat geestesgaven en uiterlijke omstandigheden betreft; daar was en werd nog steeds alles gedaan, om mijn geest zoo rijk mogelijk te ontwikkelen. Ik kan in zekeren zin zeggen, dat ik blij en vrij - maar met een uitgesproken sympathie voor het lijden en voor alles wat op de een of andere wijze verdrukt of lijdend is - het leven in ging; trotsch, bijna overmoedig was mijn levenshouding. Ik heb er nooit een oogenblik in mijn leven aan getwijfeld, dat men kan wat men wil - slechts één ding, anders onvoorwaardelijk alles, maar één ding niet, niet zulk een zwaarmoedigheid als die, in welker macht ik mij bevond, van zich af zetten; het is nooit in mij opgekomen, (ja, anderen zullen het als inbeelding beschouwen, maar

voor mij is het in waarheid zoo geweest, even waar als het volgende, dat weer aan anderen inbeelding zal schijnen) dat er iemand kon leven of heden ten dage kon worden geboren, die mijn meerdere zou zijn - in mijn binnenste was ik voor mijzelf de ellendigste van allen; het is nooit in mij opgekomen, dat, al had ik het vermetelste beproefd, ik daarin niet zou slagen - slechts in één ding niet, overigens onvoorwaardelijk in alles, maar in één ding niet, niet de zwaarmoedigheid van mij af te zetten, van het lijden waarvan ik nauwelijks één enkelen dag bevrijd ben geweest. Maar inmiddels moet dat zóó worden verstaan, dat ik reeds zeer vroeg in het denkbeeld was ingewijd, dat slagen overwinnen beteekent in eeuwigen zin, hetgeen in tijdelijken zin lijden is; zoo dat dit weder in overeenstemming was met het innerlijk inzicht van mijn zwaarmoedigheid, dat ik eigenlijk (in tijdelijken zin) tot niets deugde... Ver terug in mijn herinnering vind ik reeds de gedachte dat er in iedere generatie twee of drie zijn, die voor de anderen wor-

den opgeofferd, gebruikt om door vreeselijk lijden te ontdekken, wat de anderen ten goede komt en in mijn zwaarmoedigheid begreep ik aldus mij zelve, dat ik daartoe was uitverkoren.'

Hij herinnert zich den tijd zijner 'afdwalingen', 'ach, tot den weg des verderfs toe' en den invloed, dien de dood zijns vaders op hem gehad heeft. 'Toen stierf mijn vader. De machtige religieuze indrukken van mijn jeugd, door een zekere idealiteit verzacht, kregen op nieuw macht over mij, ik was nu ook zooveel ouder geworden, dat ik beter bij mijn opvoeding paste, waarvan het ongeluk juist is, dat ze mij eerst volkomen ten goede zal komen, wanneer ik veertig jaar oud zal zijn geworden. Want mijn ongeluk was, bijna van mijn geboorte af aan en door mijn opvoeding ten top gevoerd: geen mensch te zijn. Maar als men kind is - en andere kinderen spelen, maken pret en wat ze verder uitvoeren, ach, en als men jongeling is - en de andere jongelingen beminnen, dansen en wat ze verder uitvoeren: dan ofschoon men kind en jonge-

ling is, geest te zijn, vreeselijke kwelling, te vreeselijker, wanneer men met behulp der fantazie het kunststuk volbrengt, de jongste van allen te schijnen. Maar dat ongeluk is al minder groot, wanneer men veertig jaar oud is en in de eeuwigheid bestaat het niet... Niets is mij onbekender en vreemder dan dat weemoedig verlangen naar kindsheid en jeugd; ik dank mijn God, dat die tijd achter mij ligt en ik voel mij nu, iederen dag, dat ik ouder word, gelukkiger, doch slechts zalig bij de gedachte aan de eeuwigheid, want het tijdelijke is nooit het element van den geest en kan het nooit worden, maar het is in zekeren zin zijn lijden.'

Hij denkt aan zijn verloving met Regine Olsen en aan de verbreking van dien band, de dubbele daad, die hem tot dichter gemaakt heeft:

'Aan het begin van mijn eigenlijke werkzaamheid als schrijver ging een gebeurtenis vooraf - of juister gezegd een daad; een gebeurtenis zou waarschijnlijk niet voldoende zijn geweest, het was een daad, ik

moest zelf handelend optreden. Ik kan dat feit niet nader toelichten, waarin het bestond, hoe vreeselijk het in dialectisch opzicht was saamgesteld, ofschoon in ander opzicht weer zeer eenvoudig. Waarin de collisie lag, kan ik niet zeggen, ik kan alleen den lezer verzoeken, niet aan openbaringen of iets dergelijks te denken, want voor mij is alles beredeneerd. Daarentegen zal ik de gevolgen van het feit mededeelen, voor zoo ver dat dienen kan om mijn schrijverswerkzaamheid toe te lichten. Het was een dubbele daad. Ik was eigenlijk, hoe zeer ik ook in ander opzicht geleefd had, in menschelijken zin kindsheid en jeugd overgesprongen, dat moest vermoedelijk (zoo zal wel de bedoeling van de Voorzienigheid geweest zijn) ingehaald worden: inplaats jong te zijn geweest, werd ik dichter, hetwelk een tweede jeugd is. Ik werd dichter, maar met mijn religieuze voorbereiding, ja met mijn uitgesproken religieuziteit, werd diezelfde daad tevens voor mij een religieuze opwekking, zoodat ik in den meest beslistten zin mij van mijn verhouding tot het religieuze

bewust werd, waar tegenover ik immers slechts als tegenover een mogelijkheid had gestaan. Die daad maakte mij tot dichter.’

Hij denkt ook aan die andere daad, de door hem uitgelokte botsing met het spotblad, de ‘Corsar’, die later de catastrofe van zijn leven heeft ingeleid; hij denkt aan die vele belangrijke of schijnbaar onbelangrijke gebeurtenissen, waarmee de Voorzienigheid hem opgevoed heeft, een opvoeding die zich reflecteerde in het proces zijner productiviteit, hij ziet den weg, dien God met hem gegaan is om hem tot een derzulken te maken, die door strijd en lijden ontdekken moeten, wat het gansche geslacht en velen na hem ten goede komt en hij schrijft: ‘Het is mij onverklaarbaar, wat mij zoo vaak is overkomen, hoe, wanneer ik iets deed, waarvan ik onmogelijk kon zeggen, waarom ik het deed of waarvan het mij niet inviel naar het waarom te vragen, wanneer ik als gewoon mensch eenvoudig den drang van mijn natuur volgde, datgene, dat voor mij dus slechts zuiver persoonlijke beteekenis tot aan de grens van het toe-

vallige had, juist een geheel andere ideale beteekenis bleek te bezitten, wanneer ik het achteraf in het licht van mijn werkzaamheid als schrijver beschouwde; hoe veel, dat ik zuiver persoonlijk deed, juist, verwonderlijk genoeg, datgene was, dat ik qua schrijver had moeten verrichten. Onverklaarbaar is het mij geweest, hoe zoo vaak schijnbaar geheel toevallige kleine omstandigheden in mijn leven, die dan weliswaar door mijn fantazie aanmerkelijk werden vergroot, mij in een bepaalden toestand hebben gebracht; en ik verstond mijzelf niet, werd zwaarmoedig - en zie, dan ontwikkelde zich daaruit een stemming en juist die, die ik bij het werk, dat mij in dien tijd bezighield en juist op die plaats, noodig had.'

Ja, God heeft hem geleid stap voor stap, God heeft hem opgevoed, en die opvoeding reflecteerde zich in het proces zijner productiviteit en zoo duidelijk ziet hij den weg, dien God met hem gegaan is, dat hij gevoelt, hoe geen schakel uit de keten zijner daden, geen stadium op den weg zijns levens kon hebben ontbroken, noch de neerslag daar-

van in het geheel zijner werken kon worden gemist, zonder het begrip en de uitwerking van zijn 'prediking' schade te doen.

Voor deze gedachte, dat, zoo hij zelf het doel, dat God met hem bereiken wilde, van den aanvang af aan had gezien en doelbebewust had nagestreefd, hij niet anders had kunnen handelen, niet anders had kunnen schrijven, dan hij gehandeld en geschreven heeft, ja, dat hij zelfs de catastrofe, die hij, onbewust van de gevolgen, heeft uitgelokt, willens en wetens over zich had moeten brengen, heeft hij, als kunstenaar, den frappanten, den pakkenden vorm gezocht. En terwijl hij zich in deze veronderstelling, dit 'Gezichtspunt' voor zijn schrijverswerkzaamheid verdiepte, vonden zijn fantasie en zijn scherpzinnigheid er een buitengemeen en zeer begrijpelijk vermaak in, alles wat hij als gewoon mensch had gedaan, wat hij door den dwang der omstandigheden en naar den drang zijner natuur had moeten doen en moeten schrijven, in te voegen en in te passen in het plan, dat hij achteraf voor zijn leven opstelde.

Hij had dus, zegt hij, van den aanvang af aan, het bewuste en tot in de kleinste bijzonderheden berekende, paedagogische doel gehad, de wereld, die in geheel andere categorieën leefde, op te voeden tot het ware Christendom. Hoe hij dat had moeten aanleggen? Natuurlijk niet door maar zoo klakkeloos het Christendom te gaan prediken. Dat hielp toch niet en kon ook niet helpen, omdat men in de Christelijke wereld nu eenmaal in het ontzaglijk misverstand bevangen was, reeds Christen te zijn, zoodat ieder, die het Evangelie verkondigde, op haar instemming kon rekenen. Maar Christen zijn beteekende niet, het Christendom aanvaarden, maar in het Christendom leven. Nu leefden de menschen, zooals hij reeds indertijd in 'Enten-eller' had aangetoond, niet in de Christelijk religieuze, zelfs niet in de ethisch religieuze sfeer, ze verkeerden nog in het aesthetische stadium. Want aesthetisch, naar den aard der Duitsche Romantici, leeft ieder, die niet tracht zichzelf te leeren kennen en in het leven te verwezenlijken, zooals God hem bedoeld

had, die zichzelf niet als continuë persoonlijkheid begrijpt, maar toegevend aan de lusten en begeerten van het oogenblik, zich in het leven vervluchtigt en verliest, juist door zich te willen handhaven en uitleven. De ethisch-religieuze persoonlijkheid daarentegen heeft zichzelf *gekozen* als een plicht, 'als een taak, niet als het spel zijner willekeur', en op deze keuze komt het aan. Zichzelf kiezen of niet kiezen, het is de groote tegenstelling, die Kierkegaard in 'Enten-Eller' heeft gegeven. Ethisch of aesthetisch, de mensch is of het een of het ander.

En omdat de meeste menschen nu in het aesthetische stadium verkeerden, en hij, die anderen wil opvoeden, natuurlijk daar moet beginnen, waar die anderen zich bevinden, had hij - met aesthetische productie moeten beginnen.

Van dit oogpunt gezien, is deze eerste productie dus eigenlijk slechts een bedrog¹⁾,

1) Ook in dieperen zin noemt hij zijn aesthetische productie soms een bedrog, omdat hij niet in zijn dichterschap, doch in zijn godsverhouding de eigenlijke kern van zijn wezen ziet. 'Het was nooit mijn bedoeling', zegt hij, 'religieus *schrijver* te worden'.

een pia fraus geweest, in dienst van het Christendom. Het was het 'handgeld', het 'lokaas' voor de 'menigte'; opzien baren, sensatie wekken wilde hij, want hoe schitterender het lokaas, hoe meerderen hij zou kunnen bereiken met zijn woord. Doch dan plotseling moest hij den ethicus aan het woord laten en op het juiste oogenblik het religieuze naar voren brengen, zoodat de menschen 'er precies met het hoofd tegen aan loopen,' om ten slotte tot het zuiver Christelijke te komen. Maar onderwijl moet hij beginnen zich tot den 'enkele' te wenden - in het religieuze immers bestaat de 'massa' niet - en de onverantwoordelijke menigte van zich afstooten, ja door een zelf gewilde, op het effect berekende daad, moet hij zich prijsgeven aan de spot, aan den hoon van het gepeupel.

En opdat men nu niet achteraf zou kunnen denken, met een aesthetisch schrijver te doen te hebben, die eerst langzamerhand tot het Christendom bekeerd werd, - wat, beweerde hij, al door de snelle opeenvolging zijner werken werd tegengesproken - heeft

hij naast zijn pseudonime aesthetische productie, waarin hij immers niet zelf aan het woord is, een reeks kleine, religieuze geschriften onder eigen naam doen verschijnen, waarvan de eerste twee gelijktijdig met ‘Enten-Eller’ het licht zagen en aan het eind zijner werkzaamheid, na jarenlange zuiver religieuze productie, corresponderende met die eerste twee preeken, een kleine pseudonime aesthetische verhandeling: ‘Crisis in het leven eener actrice,’ gepubliceerd.

Ook zijn uiterlijk leven moest de werking zijner pseudonymen¹⁾ trachten te ondersteunen, daarom moest hij, die in werkelijkheid toch in volkomen isolatie van de wereld leefde, zich voortdurend in den schouwburg vertoonen, op alle uren van den dag op straat worden gezien, in druk gesprek met creti en pleti, om zich het uiterlijk te geven van een uiterst interessant en

1) Kierkegaard vergeet, dat de *namen* der pseudonymen dan ook in overeenstemming hadden moeten zijn met de rol, die hij speelde, terwijl ze juist op de verborgenheid wijzen: Victor Eremita, Johannes de Silentio, Frater Taciturnus, enz.

geraffineerd flaneur, een genieter, wien het aan allen ernst en diepte ontbrak - tot ten laatste de tijd zou komen, dat hij dit levens-incognito zou moeten verwisselen voor den bestaanvorm van den waarheidsgetuige, eveneens een incognito, omdat het allerhoogste zich in deze wereld steeds als een ergernis, een dwaasheid vertoont.

De weg, dien de schrijver dus heeft afgelegd is: van een pseudonyme aesthetische productie, door het 'Afsluitend Naschrift', dat zijn naam als uitgever draagt naar de religieuze productie in eigen naam en, zoo precies, beweert hij, staat het 'Afsluitend Naschrift' in het midden, dat het quantum zijner productie daarvoor en daarna, ja, dat ook de tijd daarvoor en daarna nagenoeg even groot is, 'waarop ik,' voegt hij er bij, 'natuurlijk slechts voor de curiositeit de opmerkzaamheid vestig.'

Kierkegaard heeft natuurlijk nooit bedoeld, dat men deze doorzichtige mystificatie - 'dat ik nog een andere nadere verklaring heb voor hetgeen mij persoonlijk

aangaat, is natuurlijk volkomen in orde,' zegt hij - voor letterlijke waarheid zou houden. Toen hij dan ook de kleine verhandeling 'Over mijn werkzaamheid als schrijver,' publiceerde, voegde hij er uitdrukkelijk de waarschuwing aan toe (met groteren letter gedrukt): *'Zoo versta ik het geheel nu; van het begin af aan heb ik aldus niet kunnen overzien, wat immers tegelijkertijd mijn eigen ontwikkeling geweest is.'*

Toch heeft men hem geloofd. 'Kierkegaard heeft dus een heel plan op touw gezet,' schrijft Dr. W. Leendertz, 't is alsof zijn werken één groot drama vormen, waarin allerlei personen met eigen karakter en in eigen levenssfeer optreden. Men begrijpt: wat de auteur van dit drama wil, ligt niet in de woorden, welke A, B, of C zeggen, maar achter het geheel.'¹⁾

Zij, die deze a priori onmogelijke en, bij een zoo persoonlijke productie als die van Sören Kierkegaard, die zoo duidelijk de

1) 'Sören Kierkegaard'. Academisch proefschrift door Dr. W. Leendertz, 1913, p. 61.

neerslag is van hetgeen hij uiterlijk of innerlijk doorleefde, van zijn eigen ontwikkeling, van alles, wat hij onmogelijk vooraf had kunnen voorzien, ook onwaarschijnlijke veronderstelling aanvaarden, laten gewoonlijk niet na, om hun opvatting aannemelijker te maken, op de tot in het minutieuze berekenende natuur van dezen schrijver te wijzen, - alsof het in den aard van zulk een berekenende natuur zou liggen, reeds bij voorbaat, roekeloos en ondoordacht, over een schrijverswerkzaamheid te beschikken, zoo omvangrijk, als het slechts weinigen gegeven is, tot stand te brengen, zonder te bedenken, dat zijn arbeidskracht hem begeven, dat de dood hem verrassen kon, vóór hij met zijn ware gevoelens voor den dag zou zijn gekomen, waardoor niet alleen het begin waardeloos zou zijn geworden, maar, wat erger is, een misverstand teweeggebracht, een verwarring zou zijn gesticht, waardoor de zaak, die hij had willen dienen, schade zou hebben geleden. En alsof zulk een berekenende natuur het bestaan van zulk een plan niet vooraf

met ronde woorden zou hebben opgeteekend!...

Kierkegaard gaf zijn verklaring *achteraf* en ik geloof, indien hij die nog later, indien hij die na zijn dood had kunnen geven, dat hij dan zeker, tot staving van zijn minutieus berekend levensplan, gebruik zou hebben gemaakt van het feit, dat hij stierf, nog betrekkelijk jong en in het heetst van den strijd, - op een overwinning kan de enkele, die den strijd tegen allen aanvaardt, niet hopen! - juist op het oogenblik, dat zijn vermogen, dat de uitgave zijner strijdschriften mogelijk maakte, was opgeteerd!

Trouwens wie Kierkegaard's 'Gezichtspunt' eenigszins kritisch leest, ziet telkens, dat het plan eerst achteraf kan zijn opgesteld. Zoo plaatst het 'Gezichtspunt' het 'Afsluitend onwetenschappelijk Naschrift' precies in het midden van het levensplan, terwijl hij dadelijk na voltooiing van dien pseudonymen arbeid meende, zijn taak als schrijver te hebben volbracht. 'Mijn idee is nu,' schrijft hij 7 Februari 1846, 'mij voor te bereiden om predikant te worden. Ik

heb vele maanden God gebeden mij verder te helpen, want voor mij heeft het nu sinds lang vastgestaan, dat ik geen schrijver meer mag zijn; wat ik of geheel, of in het geheel niet zijn wil.'

Alsof het iemand, die een gebouw optrekt volgens een vooraf vastgesteld plan zou kunnen overkomen, dat hij precies halverwege meende zijn taak te hebben voltooid!

Maar zoo ik dus in het 'Gezichtspunt' al geen verklaring van Kierkegaard's schrijverswerkzaamheden vind, noch den sleutel voor de quaestie der pseudonymen, - die voor mij nooit een quaestie geweest is - zoo geeft dit kleine interessante werkje, vooral het autobiografisch gedeelte uit het 'Aandeel der Voorzienigheid' zulk een diepen blik op het wezen zijner persoonlijkheid, dat ik daaruit het geheel zijner werkzaamheid beter heb leeren begrijpen.

Wat Kierkegaard tot dichter heeft gemaakt? tot dien specialen dichter en prediker, waartoe God hem bestemd had? Het was de gave der zwaarmoedigheid, de

gave der smart, die zich uiten moest, die zich slechts in kunstvorm kon uiten, die hem, bij den schroom zich te verraden, met vreugde deed grijpen naar het masker der kunst. Het was zijn natuurlijke geslotenheid, die hem van de menschen isoleerde en bij zijn streng piëtistische opvoeding aanwees op de verhouding tot God. Het waren zijn aangeboren en door den omgang met zijn vader sterk ontwikkelde geestesgaven van fantasie en dialectiek die hem tot dien zeer bijzonderen prediker maakte, waaraan hij meende, dat zijn tijd behoefte had.

Nog met zeker welbehagen, half spottend vertwijfeld, half spelend ironisch, klinkt de klank zijner aangeboren melancholie, die, in zijn jeugd nog latent, d.w.z. half bewust, half onbewust onder kinderlijke monterheid verborgen, zich in zijn jongelingsjaren ontwikkelt en naar uiting zoekt, door in de 'diapsalmata', de korte aphorismen, die de inleiding van 'Enten-Eller' vormen.

'Waarom,' klaagt hij, 'ben ik niet als klein kind gestorven? Dan had mijn vader

mij in een kistje gelegd, mij onder den arm genomen, mij op een Zondag voormiddag naar het graf gebracht. Zelf had hij er de aarde op geworpen en halffluid een paar slechts voor hemzelf verstaanbare woorden gemompeld. Slechts de gelukkige oudheid kon het invallen, de kleine kinderen in het Elysium te laten schreien, omdat ze zoo jong waren gestorven.'

'Ik heb maar één vriend, dat is de Echo; en waarom is die mijn vriend? Omdat ik mijn smart bemin en die ontnemt hij mij niet. Ik heb maar één vertrouwde, en dat is de nachtelijke stilte; en waarom is die mijn vertrouwde? Omdat ze zwijgt.'

'Mijn smart is mijn ridderburcht, die als een arendsnest hoog in de wolken op den top der bergen ligt; niemand kan dat bestormen. Van daar uit strijk ik op de werkelijkheid neer en grijp mijn buit; maar ik blijf daar beneden niet, mijn buit neem ik mee naar huis, en die buit is een beeld, dat ik in de gobelins in mijn slot inweef. Daar leef ik als een gestorvene. Al wat ik beleefd heb, dompel ik onder in den doop der ver-

getelheid tot de eeuwigheid der herinnering; al het tijdelijke en toevallige is vergeten en uitgewischt. Daar zit ik als een oud, grijs man, in gedachten verloren en verklaar de beelden met zachte stem, bijna fluisterend, en naast mij zit een kind en luistert, ofschoon het zich alles al herinnert, nog vóór ik het vertel.’

Men kent dien klank, het is de klank van Heines proza, de klank der ‘Weltschmerz’, die echter voor Kierkegaard meer was dan een mode, dan een vluchtige stemming. Het was de grondtoon van zijn wezen, die weldra door de verhouding, waarin hij tot het geheim zijns vaders trad en door de smart over diens dood dieper, ernstiger tint zou aannemen.

Wat het duistere geheim is geweest, waaronder de oude Michael Pedersen Kierkegaard gebukt ging? dat zijn ziel beangstte ondanks den wereldschen voorspoed, den rijkdom, dien hij won, de achting, die hij genoot? Op welke wijze de zoon het geheim zijns vaders vernomen heeft?

We weten niets met zekerheid.

‘Toen was het,’ schrijft Kierkegaard als theologisch student in zijn dagboek, ‘dat de groote aardbeving geschiedde... toen vermoedde ik, dat mijns vaders hooge ouderdom geen goddelijke zegen, maar eer een vloek was... Een schuld moest rusten op de gansche familie, een straf Gods moest over haar zijn.’

Langen tijd heeft men in het duister verkeerd omtrent de beteekenis van deze woorden, heeft men naar een verklaring gegist der vele toespelingen in Kierkegaard's werken op een geheime schuld des vaders, tot in 1888 een mededeeling van H.P. Barfod - om piëteitsredenen eerst na den dood van Sörens broeder, bisschop P.C. Kierkegaard, gepubliceerd - aan alle onzekerheid een einde scheen te maken. Hij verhaalt, hoe hij den bisschop eens uit het nagelaten dagboek zijns broeders de volgende passage voorlas: ‘Het schrikkelijke geval met den man, die eens als kleine jongen, toen hij de schapen hoedde op de Jutlandsche heide, waarbij 't hem zeer slecht ging, in honger en ellende leefde, op een

hoogte trad en God vervloekte - en de man was niet in staat dit te vergeten, zelfs niet, toen hij 82 jaar oud was.' Op het hooren dezer woorden was zijn vriend in tranen uitgebarsten. 'Dat is de geschiedenis,' zeide hij, 'van onzen vader en de onze.' Uit het gesprek, dat daarop volgde - het is jammer, dat Barfod geen scherp onderscheid maakt tusschen dat, wat hem positief verteld is en hetgeen hij daaruit heeft afgeleid, - was het vermoeden in hem tot zekerheid geworden, dat in deze woorden de sleutel moest worden gezocht van het duistere geheim, waaronder zoowel de vader als de zoon gebukt gingen.

Ik moet erkennen, dat deze oplossing mij niet overtuigend toeschijnt. Ik kan mij de gemoedsgesteldheid van den zwaarmoedigen, streng godsdienstigen grijsaard, dien zoon der heide, voorstellen, ik kan mij verklaren, hoe de herinnering aan zijn jeugdige godslastering hem gedurende zijn geheele leven moest bijblijven en kwellen, ik kan me niet indenken, dat de zoon die kinderzonde in hetzelfde licht kon zien, die als

een blijvende smart, ja, als een schande kon gevoelen.¹⁾

En had waarlijk de grijsaard, die reeds als klein kind den godsdienstigen ernst bezat, zijn ellende, zijn angst, zijn verlaten-

- 1) Men maakt er mij opmerkzaam op, dat voor een ziekelijk melancholische natuur als die van S.K. alle proporties anders zijn, dat zulk een natuur juist hecht aan een ‘niet zoo ernstige, tastbare schuld’. Zeker, ik geef toe, dat ik, indien het verhaal van Barfod mij geloofwaardig voorkwam, iederen in mij opkomenden twijfel gaarne en gemakkelijk met deze voor de hand liggende overweging tot zwijgen zou hebben gebracht. Doch is Barfod een betrouwbare bron? Dr. W. Leendertz schrijft in zijn dissertatie: ‘Over de E.P.’ (nagelaten papieren van S.K. door H.P. Barfod en H. Gottsched) ‘is door deskundigen terecht een hard oordeel geveld, wegens de onverantwoordelijke wijze, waarop Barfod gehandeld heeft met de hem toevertrouwde papieren, alsook wegens de uitgave, waarin men een vast plan mist, terwijl hij met het biografisch materiaal vreemd omsprong door er in te veranderen’, p. 3. Toen ik deze woorden las, gevoelde ik die als een rechtvaardiging van mijn ongelooft. Een verklaring, *uitsluitend* berustend op een mededeeling van H.P. Barfod omtrent een vermoeden, dat in hem tot (subjectieve) zekerheid werd door hetgeen bisschop Kierkegaard hem vertelde, van wien zijn broeder schreef: ‘Pastor Lic. K. weet aangaande geheel mijn innerlijk religieus leven, aangaande hetgeen ik wil enz. slechts wat hij, als ieder ander uit mijn werken kan weten; overigens weet hij noch meer, noch minder dan ieder ander die niets weet’, kan geloofd worden of ook niet geloofd. Ik geloofde het verhaal van den in tranen uitgebarsten bisschop niet, nog voor ik iets van Barfod af wist.

heid, niet den menschen te wijten, maar tot een godsverhouding terug te brengen, wiens religieus schuldbesef reeds toenmaals zóó sterk ontwikkeld was, dat de herinnering aan dat uur op de heide hem zijn leven lang heeft vervolgd, zoo hij kort vóór zijn dood zijn hart voor zijn zoon heeft geopend, niet tevens een ernstiger, tastbaarder schuld te belijden? Ik denk b.v. aan de verhouding, die na den dood van zijn eerste vrouw tusschen hem en zijn vroegere dienstbode Anna Lund bestaan heeft en die een jaar na het overlijden van zijn vrouw, April 1797, tot een huwelijk leidde, waaruit reeds in September van datzelfde jaar een kind geboren werd; zou deze zonde hem niet zwaarder hebben gewogen - en den zoon niet dieper hebben geschokt?¹⁾

Doch hoe het zij, niet met de zonde des vaders hebben we hier te maken, maar met den indruk, die de onthulling daarvan op het gemoed van den zoon gemaakt heeft.

1) Barfod stelt in strijd met de officiële gegevens, de geboorte van dat kind een jaar later. Zie 'Sören Kierkegaards Ungdom' door Valdemar Ammundsen, p. 16.

II.

Sören Kierkegaard heeft zijn vader liefgehad met al de hartstocht zijner zwaarmoedige natuur, zijn vader wien hij, menselijkerwijze gesproken, alles te danken had, die zijn opvoeding had geleid, zijn fantasie ontwikkeld, zijn scherpzinnigheid geoefend, zijn religiositeit opgewekt, hem, wien hij alles verschuldigd was - ook zijn zwaarmoedigheid, en die hem ongelukkig had gemaakt - uit liefde.

‘Daar was eens,’ schrijft hij in zijn ‘Stadiën op den weg des levens,’ ‘daar was eens een vader en een zoon. Een zoon is als een spiegel, waarin de vader zichzelf ziet en den zoon is wederom de vader als een spiegel waarin deze zich in de toekomst ziet. Toch beschouwden ze elkaar zelden op deze wijze, want hun dagelijksche omgang had al de opgeruimdheid van een levendig, vroolijk gesprek. Slechts enkele malen geschiedde het, dat de vader stilhield, met zwaarmoedigen blik op den zoon nederzag en zeide: “Arm kind, je verkeert

in stille vertwijfeling.” Verder werd daar nooit over gesproken, hoe dat verstaan moest worden en hoe waar het in den grond was. En de vader meende, dat hij schuld had aan de zwaarmoedigheid van den zoon, en de zoon dacht, dat hij het was, die zijn vader die smart veroorzaakte - maar nooit werd daar een woord over gewisseld.’

Zoals het tusschen dezen zoon en dezen vader was, zoo was het ook, meende Kierkegaard tusschen hem geweest en zijn vader. Ook deze had in den kleinen Sören, dien hij met zwaarmoedige teederheid liefhad, in het kind van zijn ouderdom, dezelfde stille vertwijfeling vermoed, waarmee hijzelf te kampen had, en hij had voor dat kind gehoopt en gebeden, dat het eenmaal dezelfde troost, denzelfden vrede zou mogen vinden, dien hij zelf in het geloof had gevonden. ‘Zie, dat je Jezus Christus van harte kunt liefhebben,’ sprak hij soms, als hij het kind in droeve gedachten verzonken zag.

Maar die Christus, dien hij zijn zoon leerde kennen, was niet de goede, teedere

Herder, die zijn schapen op grazige weiden, aan de oevers van zeer stille wateren leidt, nog minder het kleine Kerstkindje, bij wiens geboorte de engelen zongen en die vreugde brengt en blijdschap in de huizen en harten, het was de stille, ernstige Man van Smarte, die bespot en bespuwd en gehoond en gekruisigd werd, die door de wereld werd uitgeworpen, door de wereld, waar alle waarheid wordt gesmaad, al het goddelijke wordt gekruisigd. Dien Jezus lief te hebben, het beteekende: het kruis op te nemen en Hem te volgen op zijn lijdensweg; met Hem te overwinnen, het beteekende: 'te overwinnen in eeuwigen zin, hetwelk in tijdelijken zin lijden is.'

Dat laatste begreep de kleine Sören natuurlijk nog niet en ook de jonge theologische student zag de toekomst van den Christen, *zijn* toekomst nog niet zóó duister in. Toch begon in die dagen reeds zijn strijd, de strijd van het zich toeëigenen van hetgeen tot nog toe slechts aanvaard was, de strijd van het gedeeltelijk loslaten: de omzetting van objectief in persoonlijk geloof.

Want niet de waarheid, die we aanvaard, maar de waarheid, die we beleefd hebben, is onze waarheid, ons persoonlijk bezit, of zooals Kierkegaard het uitdrukt in de laatste woorden van 'Enten-Eller': 'Eerst de diepe, inwendige beweging, de onbeschrijflijke ontroering des harten, eerst dat brengt u tot de zekerheid, dat, wat gij erkend hebt, uw eigendom is, dat geen macht het u ontnemen kan: want alleen de waarheid, die opbouwt,¹⁾ is waarheid voor u.'

En inmiddels genoot hij van het studentenleven. Hij reed paard, ging naar de comedie, verdiepte zich in litteratuur en filosofie en meer dan zijn theologische studie boeide hem de Romantiek en Hegel, hield de figuur van Faust, van Don Juan, van den Wandelenden Jood hem bezig. Naar alle kanten ging zijn belangstelling uit en van examendoen kwam niet.

1) Opbouwt, die uw persoonlijkheid opbouwt, dus onafscheidelijk deel uitmaakt van uw persoonlijkheid. Het Deensche woord "opbygger" beteekent zoowel: sticht als: opbouwt. In het Nederlandsch verliest het woord dus iets van zijn paradoxalen klank.

Toen was het, dat de ‘aardbeving’, waarvan hij in zijn dagboek spreekt, geschiedde, dat het verschrikkelijke gebeurde: hij leerde in den vader, dien hij bewonderde en vereerde, den zondaar kennen - doch zijn liefde verflauwde niet, ze werd hartstochtelijker door zijn smart, dieper, donkerder door meegevoel. Nu zag hij zichzelf als Salomo, den zoon van David en Bathséba en hij denkt zich sidderend het oogenblik in, dat Salomo de schuld zijns vaders vernam.

‘Is daar,’ vraagt hij zich af, ‘een liefdessmart, gelijk aan die, zich over zijn vader te moeten schamen, voor hem, dien men het diepst bemint en wien men het meest schuldig is? Zich hem rugwaarts te moeten naderen met afgewend gelaat, om zijn schande niet te moeten aanzien? Maar welke zaligheid is groter dan die, hem te mogen beminnen, zooals een zoon dat wenscht? En als dan het geluk meebrengt, dat men trotsch op hem zijn mag, omdat hij de eenige uitverkorene is, groot boven allen, de sterkte van het volk, de trots van het vaderland, geprezen tijdens zijn leven, glo-

rierijk in de herinnering. Gelukkige Salomo, dat was uw lot!...

Zoo leefde Salomo gelukkig, bij den profeet Nathan. De kracht en de groote werken des vaders bezielde hem niet tot daden, want daar vond hij geen gelegenheid toe, maar ze bezielde hem tot bewondering en de bewondering maakte hem tot dichter. Maar was de dichter bijna afgunstig op zijn held, de zoon was zalig in de overgave aan zijn vader.

Toen bezocht de jongeling eens zijn koninklijken vader. In den nacht ontwaakt hij, doordat hij beweging hoort, waar de vader slaapt. De angst grijpt hem aan, hij vreest, dat daar een booswicht is, die David wil vermoorden. Hij sluipt naderbij - hij ziet David in de verbrijzeling des harten, hij hoort de kreet der vertwijfeling van de berouwvolle ziel.

Onmachtig zoekt hij zijn legerstede weer op; hij sluimert in, maar hij vindt geen rust. Hij droomt; hij droomt, dat David een zondaar is, verworpen door God, dat de koninklijke majesteit Gods toorn over hem

is, dat hij tot straf het purper moet dragen, dat hij gedoemd is tot heerschen, gedoemd de zegen des volks aan te hooren, terwijl de Goddelijke Gerechtigheid in het verborgene het vonnis over den schuldige velt, en in den droom vermoedt hij, dat God niet de God der vromen is, maar der goddeloozen en dat men een zondaar moet wezen om Gods uitverkorene te zijn, en de verschrikking van den droom ligt in die tegenstrijdigheid.¹⁾

Hij zag zichzelf als Antigone, de dochter van Oedipus en Jacaste, geboren uit het geslacht van Labdacus, waarop de vloek der goden rustte en hij stelde zich den invloed voor, die de wetenschap van de schuld haars vaders op haar moest hebben en op haar verhouding tot den man, dien ze liefhad. Neen, het was niet het dramatisch gegeven van het oud-Grieksche treurspel, dat zijn aandacht bezighield, het was de modern tragische strijd van zijn eigen ver-

1) 'Schuldig - niet schuldig' uit 'Stadiën op den weg des levens'.

loving, die hij in de liefdestragedie van Antigone gaf.

‘Oedipus,’ schreef hij in zijn verhandeling, ‘Over de reflexie van het antiek tragische in het modern tragische,’¹⁾ ‘Oedipus heeft den Sfinx gedood, Thebe bevrijd, Oedipus heeft zijn vader vermoord en is met zijn moeder getrouwd en Antigone is de vrucht van die verbintenis. Dus in de Grieksche tragedie. Hier wijk ik af. Bij mij is alles eveneens en toch is alles anders. Dat hij den Sfinx gedood en Thebe bevrijd heeft is allen bekend en Oedipus leeft geeerd en bewonderd, gelukkig in zijn huwelijk met Jocaste. Het overige is voor de oogen der menschen verborgen en geen vermoeden heeft ooit dien vreeselijken droom tot werkelijkheid gemaakt. Alleen Antigone weet het. Hoe ze het te weten is gekomen, ligt buiten de sfeer der tragische belangstelling en ieder kan in dat opzicht zijn eigen fantazie den vrijen teugel laten. Op jeugdigen leeftijd, vóór ze nog volkomen

1) Uit ‘Enten-Eller,’ deel I.

ontwikkeld was, hebben duistere aanwijzingen omtrent dat schrikkelijk geheim reeds nu en dan haar ziel ontrust, tot de zekerheid haar met één slag in de armen van de angst heeft geworpen.’ Oedipus sterft en nog steeds is zijn geheim niet bekend, Antigone is er zelfs onwetend van of hijzelf het geheim van zijn schuld gekend heeft. In de herinnering van het volk leeft hij als een gelukkig koning en Antigone, die haar vader even hoog heeft bewonderd als bemind, geniet van zijn roem, van iedere lofspraak, haar gedachte houdt zich voortdurend met hem bezig - maar haar enthousiasme voor haar vader is de eenige wijze waarop ze haar smart uiting kan geven, ‘haar leven heeft slechts deze beteekenis voor haar, dat het, gewijd door onverbrekelijk stilzwijgen, hem iederen dag, ja ieder uur de laatste eer bewijst.’

Maar Antigone heeft lief en ‘hij, dien ze liefheeft, is daar niet onwetend van. Ze is geen alledaagsch meisje en dus is ook haar huwelijksgift iets buitengewoons, n.l. haar smart.’ Mag en kan ze nu haar smar-

telijk geheim verbergen voor den man, dien ze liefheeft? Mag en kan ze dat geheim, het geheim haars vaders, aan iemand ter wereld meedeelen? Ze verbergt zich, ze trekt zich terug. ‘Haar teruggetrokkenheid verwondert den beminde; hij bemerkt, dat hier buitengewone moeilijkheden te overwinnen zijn; maar ze schijnen hem niet onoverkomelijk. Alles, waar het voor hem op aankomt is, haar er van te overtuigen, hoe diep hij haar bemint, ja dat zijn leven voorbij zal zijn, indien hij van haar liefde afstand zal moeten doen. Zijn hartstocht wordt ten slotte bijna onwaar, maar des te vindingrijker, hoe meer tegenstand hij ontmoet. Maar iedere verzekering van zijn liefde verhoogt haar droefheid, met iedere zucht boort hij de pijn der smart dieper en dieper in haar ziel. Hij laat geen middel onbepoefd, om haar te bewegen. Hij weet, als alle anderen, hoe innig ze haar vader heeft liefgehad. Hij treft haar aan bij het graf van Oedipus, waarheen ze zich heeft begeven, om lucht te geven aan haar smart... hij verrast haar, hij beroept zich op de liefde,

waarmee ze haar vader bemind heeft, hij bemerkt, dat hij buitengewonen indruk maakt, hij houdt aan, hij verwacht alles van dat middel en hij weet niet, dat hij hiermee zichzelf tegenwerkt.’

Direct heeft Kierkegaard natuurlijk in geen zijner werken over zijn verhouding tot zijn verloofde gesproken. Doch hij verborg zijn geheim, zooals een dichter zich verbergt, zooals hij ook het geheim zijns vaders heeft verzwegen, d.w.z. bijna op iedere bladzijde, die hij schreef, verborg en beleed hij zichzelf en zijn liefde. Telkens anders gekleurd, telkens anders belicht, vertelt hij hetzelfde verhaal. Hij geeft het als Constantijn Constantius in de geschiedenis van het ‘jonge mensch’ uit de ‘Herhaling,’ als proeve van ‘experimenteele psychologie,’ hij belijdt het, bijna historisch getrouw, in het dagboek van Quidam, in ‘Schuldig - Niet schuldig.’

Hij verhaalt, hoe hij reeds dadelijk na de verloving, reeds zoodra hij den stap uit het rijk der fantazie in de werkelijkheid gewaagd had, had gevoeld, dat hij, de oude

man van 26 jaar, het recht niet had, het leven van het jonge, levenslustige kind aan het zijne te verbinden, hij, die immers duizend jaar te oud was, om ooit een meisje gelukkig te kunnen maken! Gevoelde hij als Antigone, dat zijn zwaarmoedigheid in verband met het geheim zijns vaders tusschen hen stond, dat hij met zijn huwelijksgift der smart niemand mocht toebehooren? Wist hij, zoo hij trachtte zich te openbaren, als Quidam, de held uit ‘Schuldig - Niet schuldig?’, dat het meisje hem niet verstaan zou, omdat ze den ernst, de religieuze voorwaarde miste, noodig om een leed als het zijne te kunnen begrijpen, te kunnen dragen? Of, zoo hij zich verborg, vreesde hij wellicht, dat ze hem, als het jonge mensch uit de ‘Herhaling’ tot last zou worden, omdat ze hem stoorde in zijn vertrouwelijkheid met zijn liefste vriendin de smart? Heeft hij behoefte alleen te zijn met zijn herinnering, alleen met zijn verlangen, omdat zijn kunstenaarsnatuur de gave mist, eenvoudig en spontaan lief te hebben, met de natuurlijke vertrouwelijkheid, waarmee

een man zijn vrouw moet beminnen? Is zijn liefde voor Regine slechts de liefde van den dichter voor zijn muze, voor het meisje dat hem tot dichter heeft gemaakt?

Eén ding weet hij, weet hij met volkomen zekerheid, dat hij haar niet gelukkig zal kunnen maken, noch zij hem, zij die ‘het zwijgen zijner melancholie niet heeft kunnen breken’ en hij vraagt haar zijn woord terug. Doch, neen, ze heeft hem immers lief en ze weet ook, dat hij haar liefheeft, ze bezweert hem bij al wat hem heilig is, bij de *nagedachtenis van zijn vader*, dat hij haar niet zal verlaten, ze zou sterven, zoo hij het deed, ze kan niet leven zonder hem. Dan besluit hij zich langzamerhand van haar los te maken, zijn liefde te verbergen, zich anders voor te doen dan hij is, opdat ze er zelf toe zal komen, de verloving te verbreken, en haar vrijheid als een verlossing te gevoelen. En die houding houdt hij vol, ook nadat hij zelf ten slotte, zonder nadere verklaring, den band verbroken heeft, die hen bond.

‘Als het kind gespeend moet worden,’

schrijft Kierkegaard in zijn beschouwing over Abraham¹⁾, ‘maakt de moeder haar borst zwart, opdat de borst er niet aantrekkelijk zou uitzien, als het kind die niet meer hebben mag. Dan meent het kind, dat de borst veranderd is; maar de moeder is dezelfde, haar blik is liefdevol en zacht als altijd; gelukkig wie geen verschrikkelijker middelen behoeft om het kind te spenen!’

Hij heeft later op dezen tijd teruggezien als op de ‘verschrikingsperiode’ zijns levens. Want innerlijk blijft hij Regine trouw, ‘haar en mijn gestorven vader,’ schrijft hij, ‘zullen mijn gezamenlijke boeken worden gewijd.’ Zijn leven lang, ook als Regine reeds lang getrouwd is, ja, tot op zijn sterfbed toe, blijft ze het middelpunt, waarom al zijn gedachten zich bewegen.

Hij hoort de ‘Don Juan,’ ziet Scribes blijspel ‘De eerste liefde,’ leest Goethes ‘Faust,’ zijn ‘Clavigo,’ de ‘Antigone’ van Sofocles - maar de reeks verhandelingen

1) ‘Vreezen en beven’ door Johannes de Silentio.

en lyrische ontboezemingen, die hij naar aanleiding van dat alles schrijft, die Victor Eremita in het verborgen laadje eener oude secretaire vindt en als het werk van den 'aestheticus' in 'Enten-Eller' uitgeeft, verhalen slechts van haar en hemzelf en hun liefde. Alle mogelijkheden, die in hun liefdesverhouding verborgen lagen, vervolgt hij dialectisch tot in haar uiterste consequenties met al de zelfkwellende hartstocht zijner melancholie.

Hij denkt aan don Juan, den verleider, die alleen in Spanje 1003 jonge meisjes en vrouwen verlost heeft en verlaten, en hij vraagt zich af, wat het verschil is tusschen dezen genialen verleider - ach, op het aantal komt het niet aan! - en hemzelf. En in zijn verhandeling over het 'muzikaal-erotische' beschrijft hij don Juan als den vertegenwoordiger van het spontaan erotische, dat buiten de ethische sfeer van goed en kwaad ligt en dat in de muziek zijn natuurlijke uitdrukking vindt.

Tegenover die geniale onmiddellijkheid, ziet hij dan zichzelf en zijn reflexie, ziet hij

zichzelf, zoals de wereld, die zijn verzwegen strijd niet kent, hem zien moet, zoals ook zij, die hij liefheeft, voor haar eigen welzijn hem moet blijven zien en hij reproduceert zichzelf in het dagboek van den Verleider als den aesthetischen genietter, die met geraffineerd koele zelfzucht met de liefde van een jong meisje experimenteert, haar liefde opwekkende en die weer verwerpende.

Hij vraagt in de 'Ongelukkigste' aan zijn 'mede-afgestorvenen' wie het meeste recht heeft op het graf, dat zich ergens in Engeland moet bevinden, dat het opschrift 'de Ongelukkigste' draagt en dat, toen men het opende, ledig werd bevonden en hij kent zichzelf, zichzelf en niet het meisje, dat hij verlaten heeft, dat voorrecht toe.

Hij ziet ook het comische in de figuur van Emmeline in het blijspel van Scribe, de diepe ironie, die in haar onwankelbare trouw aan haar eerste liefde ligt, - die immers de ware, de eenige is! - in haar verzekeringen, dat ze Charles voor niets ter wereld zou kunnen opgeven, omdat *dat*

haar dood zou zijn, ('zoo'n juffertje als Emmeline pleegt altijd het standvastigst te zijn als haar minnaar van haar af wil,' schrijft Kierkegaard bitter), terwijl ze - ach Regine! - toch zoo gemakkelijk een ander lief krijgt en trouwt.

Dan weer laat de gedachte aan het huwelijk hem niet met rust, het huwelijk, waarin de liefde, wedergeboren in de keuze, in het besluit, uit het onmiddellijke stadium van de romantische willekeur, - waarin de aesthetische schrijver van bovengenoemde lyrische verhandelingen immers verkeerde - in de ethisch religieuze levenssfeer wordt overgebracht; en het is de hartstocht van het eigen onbevredigde verlangen, de bitterheid van het buiten gesloten zijn, die doorklinkt in den welsprekenden lofzang van den ethicus Wilhelm, den schrijver van het tweede gedeelte van 'Enten-Eller,' op de blijde veiligheid, ja, de meer dan aesthetische schoonheid van het huwelijk, waarin de ethische eisch van de algemeen menschelijke zedewet zijn uitdrukking vindt.

Aesthetisch - ethisch! Het is met af-

gunstige bewondering voor den normalen mensch, die de kunst verstaat, zich ethisch in de algemeen geldige vormen van huwelijk of vriendschap, van maatschappelijke betrekkingen of socialen omgang uit te drukken en te verwezenlijken, dat Kierkegaard in deze tegenstelling zichzelf als den romanticus, die zich als de uitzondering boven het normale stelde, heeft gezien en veroordeeld.

Doch - ook in ander licht heeft hij zijn isolatie, zijn verhouding tot het normale leven gezien. De vraag schuldig, niet schuldig? die hij zich ten opzichte van zijn verloofde stelde, verdiepte zijn Christelijk zondebesef en bracht hem in inniger verhouding tot God. Schuldig? Niet schuldig? Ja, natuurlijk schuldig, antwoordt hij in de lijdensgeschiedenis van Quidams verloving, schuldig, omdat hij begonnen is, wat hij niet heeft kunnen realiseren. Maar daarna? Heeft hij, zoodra hij gevoelde, dat hij Regine niet gelukkig kon maken, het offer zijner liefde niet in volkomen gehoorzaamheid, in absolute overgave aan Gods wil gebracht? Ja, - maar: hij heeft zich

in bedrog en mystificatie gehuld, zijn woord gebroken, hij zou, zoo ze waarlijk niet had kunnen leven zonder hem, schuldig zijn geweest aan haar dood....

Kierkegaard is in 'vreezen en beven' genaderd tot de tegenstelling ethisch - religieus, die in 'Enten - Eller' nog geen tegenstelling vormden. Had hij vroeger tegenover de aesthetische levensopvatting, die in spelende willekeur de lusten en begeerten van het oogenblik volgt, de min of meer religieus getinte ethische opvatting, zooals die in den algemeen geldigen vorm van het huwelijk haar uitdrukking vindt, als de hoogere gesteld, thans voegt hij aan de twee levenssferen van 'Enten - Eller' nog een derde stadium toe, stelt hij boven het normale het buitengewone, boven den regel de uitzondering, boven het ethisch algemeen geldige, de persoonlijk religieuze verhouding tot God.

Uit een ethisch standpunt is Quidam schuldig: hij verbrak zijn woord, hij bedroog de geliefde, religieus is hij gerechtvaardigd, want de religieuze zin van zijn

daad is deze, dat hij het offer zijner liefde in volkomen gehoorzaamheid gebracht heeft. *Waarom* hij het deed? waarom hij het doen moest? Ach, in de religieuze sfeer is het onmogelijk zich te rechtvaardigen, zich voor anderen verstaanbaar uit te drukken: het is Frater Taciturnus, die 'Schuldig - niet schuldig' schreef; het is Johannes de Silentio, die, het offer van Abraham overdenkende, voor dezelfde tegenstrijdigheid stond, die de verschrikking van Salomo's droom geweest is, toen hij bedacht, *wat* het betekende, Gods uitverkorene te zijn. De ethische uitdrukking voor hetgeen Abraham deed, was immers deze, dat hij zijn zoon heeft willen doden, - doch religieus was hij gerechtvaardigd, omdat het God was, die hem verzocht. God verzocht Abraham, daar is geen andere uitdrukking voor deze vreeselijke godsverhouding, waarin het ethische tijdelijk wordt opgeheven, geen andere uitdrukking dan deze - die niets verklaart. Noch Johannes de Silentio, noch Frater Taciturnus kunnen *ethisch* hun held rechtvaardigen, doch religieus voelt

Kierkegaard Abraham en Quidam en zichzelf gerechtvaardigd - door Gods bevel.

En toch-

En toch, hij en Regine, ze hadden elkaar immers lief. Tegenover de zekerheid, dat ze elkaar niet gelukkig konden maken, stond de zekerheid hunner liefde, tegenover den eisch, die liefde op te geven, de belofte, die in die liefde lag. Schuldig? Niet schuldig?

Daar was eens, verhaalt Kierkegaard, een eenvoudige jongen, die een prinses liefhad, hij weet, dat van een huwelijk geen sprake kan zijn, dus geeft hij zijn wensch haar te bezitten op, hij berust.... Ach, indien hij geloof had bezeten¹⁾ - en indien Kierkegaard dat geloof, het geloof ook voor dit leven, had gehad! Indien hij krachtens het absurde het onmogelijke had geloofd, indien hij, *na* absoluut afstand te hebben gedaan, na het offer, dat hij moest brengen, te hebben overgegeven, *zonder* dien afstand te herroepen of terug te nemen, wat hij gaf - eenvoudigweg het geluk van

1) 'Indien ik geloof had gehad,' zegt Kierkegaard, 'ik zou bij haar zijn gebleven.'

hun liefde aanvaard had! Ja, indien!.... Maar, toen hij de religieuze beweging der oneindige resignatie had gemaakt, heeft hij de daarop volgende beweging, die van het geloofsvertrouwen, dat krachtens het absurde het tijdelijke, het aardsche, teruggrijpt, niet kunnen maken.

En hij denkt aan één, die het wel heeft gekund; aan Abraham, den Vader des geloofs, die vertrouwd heeft, dat God zijn belofte, hem een zoon te schenken, gestand zou doen, die gelooven bleef, ook toen de vervulling der belofte zich liet wachten, ook toen het menselijkerwijze onmogelijk was, dat Sara, zijn vrouw, hem nog een kind zou schenken.

‘Als Abraham gewankeld had,’ zegt Kierkegaard, ‘zou hij zijn hoop hebben opgegeven. Hij zou tot God gezegd hebben: “Het is wellicht niet Uw wil, dat dit geschieden zal, ik zal mijn wensch dus opgeven, het was mijn eenige, het was mijn zaligheid. Mijn ziel is oprecht, ik voed geen heimelijken wrok, omdat Gij mij dit ontzegdet.” Hij zou niet vergeten zijn geworden,

hij zou door zijn voorbeeld, velen ten zegen zijn geweest, maar hij zou niet de Vader des geloofs zijn geworden; want het is groot een wensch op te geven, maar het is groot, om er aan vast te houden na dien te hebben opgegeven; het is groot, het eeuwige te grijpen, maar het is groot het tijdelijke vast te houden na het opgegeven te hebben.'

Hij denkt aan Abraham, die niet gewankeld heeft, zelfs niet toen God, hem verzoekende, zeide: 'Neem nu uwen zoon, uwen eenigen, dien gij liefhebt, Isaäk en ga henen naar het land Moria en offer hem aldaar tot een brandoffer op een der bergen, dien ik u zal zeggen.'

Indien Abraham, als Quidam, als Kierkegaard, het offer gebracht had, gehoorzaam aan Gods bevel, indien hij 'de beweging der oneindige resignatie' gemaakt had en zijn zoon had opgegeven en daarmee het geloof aan de vervulling van Gods beloften, indien hij niet de Vader des geloof geweest ware, - het bijbelsche verhaal had aldus moeten luiden:

‘Het was bij het krieken van den ochtend, Abraham stond vroeg op, liet de ezels zadelen, verliet zijn tent en Isaäk ging mee, maar Sara keek hen na door het venster tot in de vallei, totdat zij hen niet meer zien kon. Zwijgend reden ze drie dagen. Op den ochtend van den vierden dag sprak Abraham nog geen woord, maar hij hief de oogen op en zag in de verte den berg Moria. Hij liet de jongens achter en ging alleen met Isaäk aan de hand op naar den berg. Maar Abraham zeide tot zichzelf: ‘Ik wil toch niet voor Isaäk verbergen, waarheen deze weg hem voert.’ Hij stond stil en legde zegenend zijn hand op Isaäks hoofd, en Isaäk boog zich om dien zegen te ontvangen. En Abrahams aangezicht was dat van een vader, zijn blik was zacht, zijn woord vermanend. Maar Isaäk kon hem niet verstaan, zijn ziel liet zich niet opheffen; hij omvatte Abrahams knieën, hij viel hem smeekend te voet, hij bad hem voor zijn jonge leven, voor zijn schoone verwachtingen, hij herinnerde aan de vreugde in Abrahams huis, hij herinnerde aan de

smart en de eenzaamheid.... Toen hief Abraham den jongen op en zijn woorden waren vol troost en vermaning. Maar Isaäk kon hem niet verstaan. Hij beklom den berg Moria maar Isaäk begreep hem niet. Toen wendde hij zich een oogenblik van hem af, maar toen Isaäk Abrahams gelaat weerzag, was het veranderd, zijn blik was wild, zijn gedaante was verschrikking. Hij greep Isaäk in de borst, wierp hem op den grond en sprak: 'Domme jongen, geloof je, dat ik je vader ben? Ik ben een afgodendienaar. Geloof je, dat het Gods bevel is? Neen, het is mijn lust.' Toen sidderde Isaäk en riep in zijn angst: 'God in den hemel, ontferm U over mij, Abrahams God, erbarm U mijner, ik heb geen vader op aarde, wees Gij mijn Vader!' Maar Abraham sprak bij zichzelf: 'Heer in den hemel, ik dank U. Het is beter voor hem te gelooven, dat ik een onmensch ben, dan dat hij het geloof aan U verliest.'

Of misschien - indien Abraham, evenals de jonge minnaar, de dichter uit 'de Herhaling,' den wanhopigen moed tot

deze schrikkelijke mystificatie had gemist:

‘Het was bij het krieken van den ochtend, Abraham stond vroeg op, hij omhelsde Sara, de bruid zijns ouderdoms en Sara kuste Isaäk, die haar smaadheid had weggenomen, haar trots, haar hoop in alle geslachten. Zoo reden ze zwijgend op den weg, en Abrahams blik was naar de aarde gericht tot op den vierden dag; toen hief hij de oogen op en zag in de verte den berg Moria, maar hij sloeg den blik weer naar de aarde. Zwijgend schikte hij het brandhout, bond Isaäk, zwijgend trok hij het mes; - daar zag hij den ram, dien God had beschikt. Dien offerde hij en ging naar huis... Van dien dag af aan was Abraham oud geworden, hij kon niet vergeten, dat God dit van hem geëischt had. Isaäk groeide voorspoedig op als te voren, maar Abrahams oog was verdonkerd, hij had geen vreugde meer.’

‘Het was een stille avond; Abraham reed alleen uit en hij reed naar den berg Moria; hij wierp zich neder op zijn aangezicht, hij bad God hem zijn zonde te ver-

geven, dat hij Isaäk had willen offeren, dat de vader zijn plicht jegens zijn zoon vergeten had. Hij reed dikwijls eenzaam dien weg, maar hij vond geen rust. Hij kon niet begrijpen, dat het zonde was, dat hij God het beste, dat hij bezat, had willen offeren, dat, waarvoor hij gaarne vele malen zijn leven zou hebben gegeven; en als het zonde was, als hij Isaäk niet zoo lief had gehad, dan kon hij niet begrijpen, dat het vergeven zou kunnen worden, want welke zonde is vreeselijker?’

Den weg naar den berg Moria, Kierkegaard is dien telkens en telkens weer gegaan en hij vond geen rust. Hij kon niet begrijpen, dat het zonde was, dat hij zijn liefde, zijn eenige, de vreugde zijns levens had willen offeren en, zoo het zonde was, zoo hij Regine niet lief genoeg gehad had, begreep hij niet, dat zijn handelwijze hem ooit kon worden vergeven....

‘Indien ik geloof had gehad....’

Kierkegaards geheele productie, de pseudonyme geschriften van Victor Eremita,

van Frater Taciturnus, van Johannes de Silentio, zoowel als de religieuze overdenkingen, die hij onder eigen naam liet verschijnen, ze zijn één lange alleenspraak met God, één groote, eenzame worsteling om het geloof, en ze zijn niet - behoef ik het nog te zeggen? - neergeschreven met de bewuste pedagogische bedoeling, de menschheid op te voeden tot het ware Christen zijn!

Maar dat geloof, waarom hij streed, dat Christelijk geloof, het was natuurlijk niet dat, waaraan de meeste Christenen denken, wanneer ze over hun 'geloof' spreken. Het was niet het aannemen en belijden van een leer, het beteekende niet het aanvaarden en onderschrijven van een aantal geloofswaarheden, om dan rustig verder te gaan door het leven op den vasten grond der objectieve zekerheid - een zoo uitwendige verhouding tot God als die van het objectieve geloof kon een natuur als Kierkegaard niet bevredigen - 'Het geloof is een onrustig ding,' zegt Luther, - het is ook voor Kierkegaard een onrustig ding geweest; het is, zegt hij, het zich toeëigenen met de

hartstocht van het persoonlijk oneindig geïnteresseerde individu van hetgeen objectief onzeker is, het is een drijven boven 70.000 vademmen water, en toch blijde zijn, het is een rusten in het ongerijmde, in de paradox.

Het geloof is een verhouding, de verhouding van de ziel tot God. En juist daarin ligt de onrust, de spanning, ja het lijden van het religieuze leven, dat deze absolute verhouding in het tijdelijke, het betrekkelijke haar uitdrukking moet vinden. Want de taak van den vrome is niet, de godsverhouding filosofisch te begrijpen en met Hegel de tegenstrijdigheid daarvan door middel van de mediatie op te lossen, maar als levend, existerend mensch zijn bestaansvorm aan zijn godsverhouding adaequaat te maken.

Dat de godsverhouding zich niet *direct* in het leven laat uitdrukken spreekt van zelf. In de Middeleeuwen heeft men gemeend, in het kloosterleven of in het kluizenaarsbestaan een aan het geloof adaequaten bestaansvorm te hebben gevonden, doch het-

geen zich aldus verwezenlijken liet, het was slechts de resignatie, slechts het negatieve deel der godsverhouding; het positieve geloofsvertrouwen, dat ook voor dit leven alles van God hoopt en verwacht, dat na oneindig van deze wereld met al, wat men daarin zou kunnen zijn of doen of genieten of beteekenen, niet slechts voor enkele zalige oogenblikken maar absoluut en oneindig te hebben geresigneerd, dit alles krachtens het absurde, weer terug ontvangt, dat aan het geluk gelooft en aan de vreugde, vond in de kloosterbeweging zijn juiste vertolking niet. En zooals de religieus bewogene, die zijn liefde uiten wil, zijns ondanks zal moeten grijpen naar het incognito der kunst, zoo zal ook de minnaar van God, die ethisch openbaar wil worden, naar het bedrog, het incognito als bestaansvorm moeten grijpen.

De ‘ridder des geloofs,’ dien Kierkegaard schetst, onderscheidt zich dan ook in geenen deele van den eersten den besten burgerman. Hij leeft en handelt uiterlijk als alle anderen en toch is bij hem alles

anders, want al wat hij bereikt en bezit, bereikt en bezit hij krachtens het absurde, omdat hij niet alleen reeds bij voorbaat van alles oneindig heeft geresigneerd, doch die beweging der oneindigheid nog ieder oogenblik maakt. 'Hij ledigt in deze oneindige resignatie den ganschen beker van den diepsten weemoed van dit leven. Hij kent de zaligheid der oneindigheid, hij heeft de smart gevoeld, alles, het liefste, dat hij in deze wereld heeft, prijs te geven, en toch smaakt de oneindigheid hem even goed, als dien, die nooit iets anders kende.'

Maar deze 'ridder des geloofs,' die werkende en strevende met al den ijver en de hartstocht, waarmee men alles najaagt, wat geen werkelijke waarde bezit - immers hij weet, dat deze wereld met haar vreugde en haar smart en de heilige taak, die ze ons oplegt en de dwaze eischen, die ze ons stelt, er in den grond niet op aankomt! - al wat hij bereikt en al wat hij ontvangt, met een lichten glimlach van blijde verwondering zal aanvaarden, hij zal ook bereid zijn, zoo het moet, zijn incognito op te geven voor

den bestaansvorm, die wellicht nog volkomen de intiemste godsverhouding weergeeft: door de wereld te worden uitgeworpen, een levenshouding, die, hoewel de botsing met de wereld gewoonlijk juist daar ontstaat, waar een poging wordt gedaan het incognito op te heffen en zich direct kenbaar te maken, wederom - in de religieuze sfeer is het nu eenmaal onmogelijk een directen uitdrukkingsvorm te vinden - een incognito zal moeten zijn. Immers het is het hoogste en heiligste, dat zich hier, noodgedrongen, als een ergernis, een dwaasheid geeft.

Langen tijd heeft Kierkegaard gehoopt, dat God hem zijn dubbel incognito zou laten en hem zou toestaan, zich slechts te openbaren achter het masker der kunst. Hij, de geslotene, schroomde immers te toonen wat slechts voor God bedoeld was, hij, de ongelijkvormige aan deze wereld, vreesde de miskennis, de verwarring, de ergernis, die zouden ontstaan bij elke poging, zich direct verstaanbaar te maken, de botsing, die tot het martelaarschap in strenger of milder vorm moest leiden.

Eerst langzamerhand leerde hij deze laatste levenshouding als den hoogereren, neen, als den eenig mogelijken bestaansvorm voor den Christen in deze wereld, in deze ‘Christelijke’ wereld, zien.

Het was de botsing met het spotblad, de ‘Corsar,’ dat hem, - trouwens op zijn eigen overmoedige uitdaging - tijden lang in zijn karikaturen belachelijk heeft gemaakt, die deze levensstemming in hem heeft gewekt. Een gebeurtenis kan op zichzelf natuurlijk hoogst onbelangrijk zijn, en toch voor het zieleleven van den schrijver en daardoor voor zijn werk van de hoogste beteekenis.

Zoo ook hier. Zijn overgevoelige, zwaarvoedige natuur deed hem afkeuring, minachting, bespottig, pijnlijker gevoelen dan anderen, die, minder geïsoleerd levende, aan botsingen met de omgeving gewend zijn. Zijn fantasie vergrootte de kwellingen van zijn leed. Trouwens wat bij hem botste, het was iets fijners en kwetsbaarders dan politieke overtuigingen of objectieve waarheden, wat hij ontwijfd voelde door de

massa, het was het intiemste, schrijnendste leed, dat hij slechts achter het masker der kunst voor den 'enkele' had geschreven. 'Maar dat is Gods genade met een mensch,' schrijft hij, 'als deze gelijk een wonderlijk instrument juist in rampen zoo gelukkig geconstrueerd blijkt, dat met iedere nieuwe ramp niet alleen de snaren niet beschadigd worden, maar hij een nieuwe snaar op zijn instrument verkrijgt.'

Het persoonlijke lijden, het bittere gevoel van onmacht tegenover de vaak laffe, persoonlijke aanvallen van het blad - ach, eenmaal had hij gemeend van de goden de gave te hebben ontvangen, dat hij de lachers steeds op zijn zijde zou hebben! - van vereenzaming, waar niemand hem bijspiong in zijn strijd, van vernedering en mislukking, opende zijn oog voor de *noodzakelijkheid* van het lijden - niet alleen van het innerlijk lijden van den Christen voor God - maar van dat van den waarheidsgetuige in zijn strijd met de wereld, met de massa, die als zoodanig de onwaarheid *is*, met de publieke opinie, door een onpersoonlijke en dus on-

verantwoordelijke dagbladpers geleid, in een maatschappij, die door stemmenmeerderheid beheerscht wordt. En de overtuiging, waarin hij reeds als kind was ingewijd, dat ‘slagen in eeuwigen zin in tijdelijken zin lijden beteekent,’ dat men ‘Christelijk alleen overwint door overwonnen te worden,’ werd meer en meer de grondtoon van zijn productie.

Hij aanvaardde den strijd tegen de ‘wereld,’ tegen het officieele Christendom, dat zoo uitstekend met die wereld overweg kon, waarin allen, die zoo veilig met de meerderheid meeliepen, zich Christenen noemden, omdat ze des Zondags in de kerk met instemming de Christelijke waarheden hoorden verkondigen, waar niemand naar leefde.

Het Christendom in zijn zuiverheid en strengheid aan de wereld te brengen, ‘met Gods hulp alles aan te wenden, om het duidelijk te maken, wat de eisch van het Christendom in waarheid is, al zou dan ook geen enkele daarop willen ingaan,’ het scheen hem de taak, door God hem

opgelegd. Doch niet aldus, alof nu ieder, die aan dien eisch niet beantwoordde, daardoor veroordeeld zou zijn, doch zóó, dat ieder, die daarmee in aanraking kwam, zou moeten erkennen: 'Ik ben geen Christen, de eischen van het Christendom zijn mij te hoog.' Dié waarheid, die eerlijkheid ten minste meende hij van de kerk, van de Christenen, te mogen verwachten, zooals hij ook zichzelf niet als Christen gaf....

Het was de eisch, dien hij ook aan bisschop Mynster gesteld heeft, het algemeen geachte en geziene hoofd van de Luthersche staatskerk, den biechtvader zijns vaders, dien ook hij, en niet alleen uit piëteit voor zijn vader, bewonderd heeft en vereerd, maar dien hij meer en meer als den representant van het bestaande, het officieele Christendom begint te zien. Zal de grijsaard, die gedurende geheel zijn leven zoo rustig, zoo behaaglijk Christen is geweest, hem toch in zijn hart geen gelijk moeten geven, dat het ware Christendom - n.l. dat, waarvan reeds Swift in zijn 'Arguments against the Abolition of Christianity'

heeft getuigd, dat dat Christendom natuurlijk nooit kón worden afgeschaft, omdat het nooit bestaan heeft - toch nog iets anders was?

Doch zoo Kierkegaard zich een oogenblik met die hoop heeft gevleid, heeft zijn verwachting hem bedrogen. Mynster toonde zich ontstemd, ja persoonlijk gekrenkt door de opvattingen, door Kierkegaard in zijn 'Oefening in het Christendom' gepredikt.

Maar bisschop Mynster sterft en Martensen, die hem weldra op den bisschopszetel zal opvolgen, houdt een gedachtenisrede, waarin hij hem eert als 'een waarheidsgetuige, één van de heilige keten van waarheidsgetuigen, die zich van de dagen der apostelen af tot op heden uitstrekt; een waarheidsgetuige, niet alleen in woord en prediking, maar in daad en waarheid.'

Een waarheidsgetuige in daad en waarheid! - de man, die zich in deze wereld zoo thuis had gevoeld, die rijkdom en aanzien en wereldsche eer had genoten, die met pracht en praal begraven was! Alsof

de waarheid niet overal ergernis moest wekken en miskening! Hij gevoelt dit woord als een persoonlijke uitdaging, waarop hij het antwoord niet schuldig mag blijven. Hier te zwijgen zou ontrouw beteekenen aan de taak, hem door God gesteld. De strijd ontbrandt en wordt met steeds feller hartstocht, steeds heftiger verbittering gevoerd. Met steeds vlijmender sarcasme spreekt Kierkegaard over die waarheidsgetuigen, die duizend waarheidsgetuigen, die de staat heeft aangesteld en die hij bezoldigt om alle menschen tot Christenen te maken, terwijl toch hun geheele 'leven en streven wereldschgezind blijft, hun werken en trachten van den ochtend tot den avond, hun waken en droomen. -' Want zoo hij vroeger geloofd heeft aan het incognito van den 'ridder des geloofs,' thans vermoedt hij blijkbaar, dat de bestaansvorm dezer duizend predikers geen incognito is, doch hun ware gedaante!

'Maar God in den hemel,' zegt hij, 'gaat anders te werk, als hij het Christendom (die leer van zelfverloochening en ongelijk-

vormigheid aan de wereld) wil verbreiden. Hij verzekert er zich van, dat er in elk geval toch één Christen wordt, n.l. de prediker van het Christendom. En dan gaat het er op los om de menschen voor die leer te winnen. Nu daar komt niet veel van terecht en even zeker als de prediker een Christen is, even zeker eindigt het er mee, dat de prediker gedood wordt en de geheele zaak op niets uitloopt dan op dien eenen prediker. Maar het ontbreekt God in den hemel dan ook aan wijsheid, vooral aan de hooge wijsheid van den Staat.’

Midden in den strijd is Kierkegaard gestorven, de onafgebroken arbeid, de zenuwspanning had te veel van zijn krachten gevegd, hij stierf in de volle verzekerdheid van de genade Gods door Jezus Christus, maar tevens in de vaste overtuiging, dat hij een werktuig was geweest in de hand van God en niets zou mogen of kunnen terugnemen van hetgeen hij had geschreven.

Of de geheele zaak toen op niets, op niets dan op dien eenen prediker is uitgelopen?

Of misschien de Macht, die alles bestuurt, ten slotte aan zijn arbeid nog wereldhistorische betekenis heeft toegevoegd?

‘Een in waarheid groote ethische persoonlijkheid,’ had hij eens in zijn ‘Afsluitend onwetenschappelijk naschrift’ geschreven, ‘zou het leven aldus inrichten. Met inspanning van alle krachten zal hij zich, als persoonlijkheid, ontwikkelen; bij wijlen zal hij misschien naar buiten grooten invloed oefenen, maar daar zal hij zich niet mee bemoeien, omdat hij weet, dat de uitwendige omstandigheden niet in zijn macht staan en dus noch pro, noch contra iets te beteekenen hebben... Hij wil daar onwetend van blijven door een besluit van den wil, en nog in den dood wil hij niet weten, dat zijn leven nog een andere betekenis heeft gehad dan die van ethisch den weg te hebben gebaad tot de ontwikkeling zijner ziel. Of de macht, die alles bestuurt de omstandigheden daartoe zou willen leiden, dat hij een wereldhistorische figuur werd: ja, daar zou hij eerst in de eeuwigheid schertsend naar vragen: want eerst

dan is er tijd voor de lichtzinnige vragen der zorgeloosheid.

‘Daar namelijk een mensch niet uit zichzelf, door de vrijheid, door den wil ten goede, een wereldhistorische figuur kan worden.... zoo is het onethisch om zich daarover te bekommeren. En als een mensch, in plaats de bekommering van zich af te zetten en zich aan de aanvechting ervan te onttrekken, die met een vromen schijn versiert, dat het tot nut van anderen is, dan is hij onzedelijk en wil listiglijk in zijn rekening met God de gedachte binnensmokkelen, dat God hem toch wel een weinig noodig heeft. Maar dat is dom, want God heeft geen mensch noodig. Het zou anders lastig wezen om schepper te zijn, als het einde was, dat God zijn schepselen noodig had.’

Maar die vraag, waarover Kierkegaard, als een in waarheid ethische persoonlijkheid, zich niet heeft willen bekommeren en waarvoor hij in het leven geen tijd heeft gehad, wij willen die hier stellen en bevestigend beantwoorden. Kierkegaards invloed

is groot geweest in het Noorden. Zelfs een schrijver als Ibsen, die, naar hij zelf beweert, ‘weinig van hem gelezen en nog minder van hem begrepen heeft,’ verstaat men slechts onvolkomen, wanneer men Kierkegaard niet kent. Ook in het buitenland neemt de kennis van zijn geschriften voortdurend toe. Doch natuurlijk daar heeft hijzelf het niet op aangelegd; alles immers wat hij moest uitrichten met zijn arbeid was: *zich zelf redden*.